

ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАГЛАСИТЕ НА УЧЕНИЦИ ЗА РАЗВИВАНИ УМЕНИЯ В ЧАСОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК (С ОГЛЕД НА КОМПЕТЕНТНОСТНИЯ ПОДХОД)¹

Деспина М. Василева

Софийски университет „Свети Климент Охридски“, гр. София, ул. „Цар Освободител“ №15

Резюме: Статията представя резултатите от анкетно проучване, насочено към установяване на степента на развити умения у учениците, съгласно изискванията на компетентностния подход. Твърденията във въпросника са формулирани в две големи групи – 21 твърдения от типа „утвърдителен модус“ и 21 съответни твърдения от типа „пожелателен модус“. Целите на проучването са: да се установи съществува ли степен на разминаване между декларираните от учениците развивани умения на занятията по български език и нагласите на учениците за развиване на определени умения; да се определи по отношение на кои умения се проявява нагласа за тяхното допълнително развиване. Данните косвено показват за кои компетентности се наблюдава недостатъчно или слабо присъствие на занятията по български език. Въпросникът от анкетата е оценен чрез факторен анализ по метода на главните компоненти (*Principal Component Analysis*), от който се установява, че твърденията могат да бъдат групирани в четири субскали, две от които са с по-голямо значение. За всичките двойки твърдения (от 1. до 21.) средните стойности на съгласието по отношение на утвърдителния модус и съгласието по отношение на пожелателния модус са сравнени чрез статистически анализ *T-тест (Paired samples t-test)*. Допълнително е направен корелационен анализ. Резултатите показват статистически значими разлики при оценката на учениците между утвърдителния модус на изказването и пожелателния модус.

Ключови думи: компетентностен подход, умения, изкуствен интелект, нагласи, обучение по български език

RESEARCH ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS SKILLS DEVELOPMENT IN BULGARIAN LANGUAGE CLASSES (WITH A VIEW TO THE COMPETENCE-BASED APPROACH)

Despina M. Vasileva

Abstract: The article presents the results of a survey aimed at establishing the level of skills developed in students, in accordance with the requirements of the competence-based approach. The statements in the questionnaire are divided into two large groups – 21 statements of the "affirmative mode" type and 21 corresponding statements of the

¹ Тази публикация е финансирана по Националната научна програма „Развитие на научните изследвания и иновациите в областта на българското предучилищно и училищно образование“. Авторът носи цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ и при никакви обстоятелства той не може да се приеме като официална позиция на Института по образование.

"desiderative mode" type. The objectives of the study are to establish whether there is a discrepancy between the skills developed by students in Bulgarian language classes as declared by the students themselves and the students' attitudes towards developing certain skills; to determine which skills are considered worthy of further development. The data indirectly show which competences are insufficiently or weakly represented in Bulgarian language classes. The questionnaire was evaluated using principal component analysis, which showed that the statements could be grouped into four subscales, two of which were more significant. For all pairs of statements (from 1 to 21), the mean values of agreement in the affirmative mode and agreement in the optative mode were compared using a statistical T-test (Paired samples t-test). In addition, a correlation analysis was performed. The results show statistically significant differences between "affirmative mode" type and "desiderative mode" type.

Keywords: *competence approach, skills, artificial intelligence, attitudes, Bulgarian language training*

Компетентностният подход е парадигма, която се налага в образователните практики като резултат от действието на икономическите политики на отворени пазари, глобализацията, свободното движение на хора и капитали. „В основата на подхода е залегнала концепцията за постигане на адекватност между компетентностите, предвидени за усвояване на езиковите занятия, и знанията и уменията, необходим на учениците, за да действат ефективно в различни сфери на действителността, за да продължат да се учат през целия си живот“ (Миланова 2019, стр. 156).

В последната ревизия на ключовите компетентности в Европейската референтна рамка (Препоръка на съвета от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот) те са определени като: езикова грамотност; многоезикова компетентност; математическа компетентност и компетентност в областта на точните науки, технологиите и инженерството; цифрова компетентност; личностна компетентност, социална компетентност и компетентност за придобиване на умения за учене; гражданска компетентност; предприемаческа компетентност; компетентност за културна осведоменост и изява. Посочените компетентности не са изолирани една от друга и не се осмислят извън предметната област, а „по своята същност ключовите компетентности са с интегративен характер. От една страна, предоставят перспективи за осмисляне на явленията и процесите в целостността им. От друга страна, могат да се отнасят към разбиране на специфични връзки между предметите и да обосновават значимостта на детайлите“ (Бойкова 2022, стр. 49).

По презумпция езиковата компетентност в най-висока степен се развива на занятията по български език, а самият учебен предмет съдейства за изграждането на другите компетентности, доколкото приоритетно се следват изискванията за развиване на критическо мислене, на умения за аргументиране и други, които пряко се отнасят към комуникативната ориентация на обучението по български език. Тази насоченост на обучението по български език е „изпреварила“ времето си, защото „комуникативно ориентираното обучение по български език не се появява „изненадващо“ и не се ситуира върху „празно“ пространство“ (Петров 2012, стр. 71). Още преди промяната на сега действащите учебни програми по български език и създаването на Държавен образователен стандарт Ангел Петров твърди, че залогът на комуникативно ориентираното обучение по български език е голям, защото „очаквани ефекти от реализираните комуникативни умения са успешното професионално израстване на

обучаваните, авторитетното им присъствие в живота, т.е. цялостното им осъществяване в личностен и в социален план“ (Петров 2012, стр. 71). Бързите промени, експоненциално нарастващите употреби на изкуствения интелект, непрекъснатите изисквания към личността за адаптиране при нови и непознати контексти са отдавна разпознати като залог на обучението по български език, което обаче не заличава същината на предметната си област, а търси начини за едновременно запазване на хуманитарната си същност, но и насочване към нови модели на работа, защото, както посочва Красимира Танева, съвременното образование „изисква“ прилагането на иновативни дидактически модели, за да се постигне промяна в отношението към знанието, към развиване на интелектуални и комуникативни умения у подрастващите; реорганизиране на педагогическото взаимодействие учител – ученик“ (Танева 2014, стр. 211). Обучението по български език се основава на работа с езика и текста и на комуникативните употреби на езика. Стремежът за развиване на функционалната компетентност е именно премерено и оценъчно реализиране на заложеното в компетентностния подход очакване, доколкото „функционалната компетентност се обособява като концепт, включващ в себе си: знания и умения за употребата на езиковите средства в речта, за тълкуване и изразяване на смисли; знания за езика като средство за реализиране на комуникативни цели и намерения; знания за особеностите на различните дискурсни типове, за контекстите на езиковата употреба; знания и умения за обогатяване на човешкия опит и познание (езика като средство за учене) и пр.“ (Миланова 2020, стр. 628).

В действащите към момента учебни програми по български език за прогимназиалния и гимназиалния образователен етап описателно се представя кои знания, умения и отношения от съответната компетентност се очаква да се формират чрез обучението по български език. Проучвани са различни методи и подходи за прилагане на компетентностния подход, но все още няма цялостно изследване за действителните равнища на развити у учениците знания и умения и за степента на неговата застъпеност на учебните занятия по български език.

Предлаганото изследване е насочено към установяване на самооценката на ученици по отношение на развити умения на занятията по български език, както и установяване на уменията, които в по-висока степен биха искали да бъдат развити в обучението по български език. Изследваните умения са в обсега на отделните компетентности, като се акцентира върху следните умения: да се общува свободно в различна социална среда и чрез межкултурен диалог; да се разпознават връзки между различни езици и трансфер на знанията и уменията при изучаването на чужд език; за боравене с различни по формат текстовете – дигитални и електронни; за критична употреба на езиковия изкуствен интелект; за употреба на дигитални ресурси при симулиране на общуване в специфичен социален контекст; за свободно изразяване на собствено мнение и защитаване на аргументирана позиция по поставен проблем; за пренос на знанията от една предметна област в друга; за решаване на проблеми в бизнес среда; осъзнаване на значимостта на авторското право, за справяне с творчески задачи.

1. Цели и задачи на проучването

Основната цел на проучването е да се установи съществува ли степен на разминаване между декларираните от учениците развивани умения в часовете по български език и нагласите на учениците за развиване на определени умения. Допълнителна цел на проучването е да се установи по отношение на кои умения се проявява нагласа за тяхното допълнително развиване. Данните косвено ще покажат по отношение на кои

компетентности се наблюдава недостатъчно или слабо присъствие на занятията по български език. Допълнителна цел на проучването е да се установи съществува ли значима разлика при отговорите на някои от въпросите в анкетното проучване във връзка с твърденията от типа „утвърдителен модус“ и твърденият от типа „пожелателен модус“.

2. Участници

Проучването е проведено в периода септември – октомври 2025 г. и обхваща 17283 ученици от 8. до 12. клас в областите Благоевград, Бургас, Варна, Велико Търново, Видин, Враца, Габрово, Добрич, Кърджали, Кюстендил, Ловеч, Монтана, Пазарджик, Перник, Плевен, Пловдив, Разград, Русе, Силистра, Сливен, Смолян, София-град, София-област, Стара Загора, Търговище, Хасково, Шумен, Ямбол.

3. Материал и метод

За целите на проучването е изготвен въпросник, в които са представени 21 твърдения от типа „утвърдителен модус“ и 21 съответни твърдения от типа „пожелателен модус“. Твърденията от типа „утвърдителен модус“ са, както следва: №1. Уча се да общувам в различни ситуации.; №2. Търся информация от различни източници – хартиени и електронни.; №3. Имам възможност да изразявам своето мнение по различни проблеми, като се обръща внимание на изграждането на аргументи.; №4. Говорим за чуждите езици и култури.; №5. Търся информация по теми, която превеждам от различни езици.; №6. Участвам в ролеви игри, показващи общуване с представители на различни етнически групи.; №7. Правя връзки с изучаваното в други учебни предмети.; №8. Използвам научни източници, като коментирам начина на излагане в тях на тези и аргументи.; №9. Използвам езиков изкуствен интелект, като търся начини за проверка на информацията от него.; №10. Използвам дигитални ресурси в ролеви игри – участие в интервю за работа; създаване на проект; общуване с представители на институции и др.; №11. Използвам електронни редактори за редактиране и подобряване на собствен текст.; №12. Използвам изкуствен интелект, когато трябва да пиша текст.; №13. Използвам изкуствен интелект, ако искам да редактирам или да подобря текста си.; №14. Коментирам проблема за авторското право при заемане на текстове от интернет пространството / научавам се да спазвам авторското право.; №15. Чета текстове, които се отнасят до здравословния начин на живот.; №16. Участвам в дискусии, свързани с противоречивите гледни точки за климатичните промени.; №17. Разбирам какви са възможностите ми за продължаване на образованието ми.; №18. Развивам умения за учене.; №19. Решавам творчески задачи.; №20. Работя по задачи, които изискват екипно изпълнение.; №21. Развивам умения за справяне в бизнес среда.

Твърденията от типа „пожелателен модус“ са, както следва: №1. Бих искал/а да развивам умения за общуване при различни ситуации.; №2. Бих искал/а да търся информация от различни източници – хартиени и електронни.; №3. Бих искал/а да изразявам своето мнение по различни проблеми, като се обръща внимание на изграждането на аргументи.; №4. Бих искал/а да се коментират проблеми, свързани с многоезичието и с ползата от чуждите езици.; №5. Бих искал/а да търся информация по теми на различни езици.; №6. Бих искал/а да участвам в ролеви игри, показващи общуване с представители на различни етнически групи.; №7. Бих искал/а да се прави връзка с изучаваното по други учебни предмети.; №8. Бих искал/а да се използват

научни източници, като се коментира начинът на излагане в тях на тези и аргументи.; №9. Бих искал/а да се използва езиков изкуствен интелект, като се търсят начини за проверка на информацията от него.; №10. Бих искал/а да се използват дигитални ресурси в ролеви игри – участие в интервю за работа; създаване на проект; общуване с представители на институции и др.; №11. Бих искал/а да се използват електронни редактори за редактиране и подобряване на собствен текст.; №12. Бих искал/а да се използва изкуствен интелект за създаване на собствен текст.; №13. Бих искал/а да се използва изкуствен интелект за редактиране и подобряване на собствен текст.; №14. Бих искал/а да се коментира проблемът за авторското право при заемане на текстове от интернет пространството.; №15. Бих искал/а да се четат текстове, които се отнасят до здравословния начин на живот.; №16. Бих искал/а да се коментират теми, свързани с противоречивите гледни точки за климатичните промени.; №17. Бих искал/а да разбирам какви са възможностите ми за продължаване на образованието ми.; №18. Бих искал/а да се развиват умения за учене.; №19. Бих искал/а да се поставят творчески задачи и задачи за оценка на произведения на изкуството.; №20. Бих искал/а да се работи по задачи, които изискват екипно изпълнение.; №21. Бих искал/а да развивам умения за справяне в бизнес среда.

Оценката на учениците се осъществява по 5-степенна скала на съгласие (-2 = напълно несъгласен/а, -1 = по-скоро несъгласен/а, 0 = колкото съгласен/а, толкова несъгласен/а, +1 = по-скоро съгласен/а, +2 = напълно съгласен/а). На участниците в проучването се предлага следната инструкция: „Уважаеми ученици, участвате в анкетно проучване, което се отнася до изследване на моделите на работа в часовете по български език и литература. В първата серия от въпроси моля да отговорите според оценката ви на реалната ситуация в часовете по български език и литература. Във втората секция моля да отговорите според това, което бихте искали“.

4. Анализ на разликата в съгласието между твърденията от типа „утвърдителен модус“ и твърденията от типа „пожелателен модус“

Въпросникът от анкетата е оценен чрез факторен анализ по метода на главните компоненти (Principal Component Analysis), от който се установява, че твърденията могат да бъдат групирани в четири субскали, две от които са с по-голямо значение. Най-силният фактор обхваща двойките твърдения – №1, №2, №3, №4, №5, №6, №7, №8, №10, №14, №15, №16, №17, №18, №19, №20, №21, вторият по значимост фактор обхваща двойките твърдения – №9, №11, №12, №13. Твърденията от втория по значимост фактор се обединяват в обхвата на цифровата компетентност и се отнасят до употребата на езиков изкуствен интелект при създаването, подобряването или редактирането на създаден собствен текст. Твърденията от първия фактор се обединяват поради насочеността си към развиването на комуникативните и социалните умения на учениците, отнасящи се до употребите на езика в реален социален контекст, способността за създаване на аргументирано и убедително изказва, симулирането на реални житейски контексти, което осъществява целите на компетентностния подход – преминаване от образование на знанието към образование на уменията.

За всичките двойки твърдения (от 1. до 21.) средните стойности на съгласието по отношение на утвърдителния модус и съгласието по отношение на пожелателния модус са сравнени чрез статистически анализ Т-тест (Paired samples t-test). Само при двойката

твърдения №9 не се установява статистически значима разлика между средната оценка на съгласието при утвърдителния модус (0.63) и средната оценка на съгласието при пожелателния модус (0.62). Всички останали сравнения по двойки са статистически значими.

Въпроси №1, №4, №5, №6 се отнасят до развити умения в областта на междуезиковата компетентност. Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №1 (1.13) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (1.19). Учениците показват по-висока степен на съгласие да развиване на умения за общуване в различни сфери, което може да означава, че в учебните часове по български език не се акцентира достатъчно върху овладяването на кодове за общуване в различни сфери, т.е. липсват достатъчно симулационни и ситуационни практики, които са обект не само на разписаното в учебните програми, но и на методическото планиране.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №4 (0.82) е по-висока от съответната оценка при пожелателния модус (0.80), което означава по-силна нагласа на учениците да опознават култури, езици и литератури. Методическото планиране на занятията по български език може да се преосмисли по начин, който предполага изследване на връзките между българския език и други езици, акцентирание върху невербалните модели на общуване в чуждоезикова среда и др.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №5 (0.26) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (0.60), което означава нагласа на учениците да работят с повече текстове на чужд език, което може да се обясни с нарасналото изучаване на чужди езици, както и с желанието да се търси информация, която не се ограничава единствено до българския език. В този контекст препоръките за намаляване на броя учебни часове за изучаване на чужд език се оказват несъотнесими към желанието на учениците да търсят информация по различни теми и на чужди езици.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №6 (0.14) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (0.48). Недостатъчни остават симулираните ситуации на обучение, които акцентират върху развиването на интеркултурната компетентност на учениците, поставяни от политическите и икономическите условия в ситуация на непрекъснато общуване с други култури. От тази гледна точка образователната система изглежда изоставяща прямо потребностите и нагласите на учениците.

Въпроси №2, №7, №18, №20 се отнасят до развити умения в областта на личностната компетентност, социалната компетентност и компетентността за придобиване на умения за учене. Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по №2 (1.11) е по-висока от съответната оценка при пожелателния модус (1.09), което показва степен на удовлетвореност на учениците при работа с текстове в различен формат – на хартия или електронни.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №7 (0.91) е по-висока от съответната оценка при пожелателния модус (0.72), което показва оценка на учениците за достатъчност спрямо осъществяването на междупредметни връзки.

Резултатът може да се дължи на повишената практика на бинарни уроци, която обаче не изчерпва заложеното в компетентността.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №18 (1.21) е по-висока от съответната оценка при пожелателния модус (1.19), което показва положителна оценка на учениците са собствените умения за учене. Доколкото развиването им е дългосрочно отложен процес, данните не могат да докажат реалната степен на тяхното развитие.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №20 (0.79) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (0.65). Учениците декларират желание за осъществяване на дейности за работа в екип.

Въпроси №3, №14, №17, №19 се отнасят до развити умения в областта на гражданската компетентност.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №3 (1.17) е по-висока от съответната оценка при пожелателния модус (1.11). Показва се оценка за достатъчна постигната свобода при изразяване на собствено мнение на занятията по български език.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №14 (0.40) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (0.51). В ерата на изкуствения интелект проблемът за авторското право става все по-коментиран, като се акцентира върху заплахите от плагиатство. Обстоятелството вероятно повлиява върху нагласата на учениците да получат повече информация по проблема.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №17 (1.15) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (1.25). Учениците декларират желание да разберат повече за възможностите за продължаване на образованието си. Желанието вероятно е формирано и като резултат от разбирането, че условията на труд са твърде динамични и съществува реална необходимост да се развият „меки“ умения, които да ги подкрепят при необходимостта в бъдеще от честа смяна на работното място.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №19 (0.81) е по-висока от съответната оценка при пожелателния модус (0.72), което означава, че при условията на образованието по български език се стимулира творческото развитие на учениците.

Твърдения №9, №11, №12 се отнасят до работата с езиков изкуствен интелект и електронни редактори, което е свързано с цифровата компетентност. Липсата на статистически значима разлика при твърдение 9 може да се дължи на все още недоброто познаване на механизма на работа на изкуствения интелект, но и на безкритичното приемане на достоверността и изчерпателността на предоставяната от него информация.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №11 (0.28) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (0.65). Учениците имат нагласа да използват по-често електронни редактори за подобряване на собствен текст, който би спестил време, усилия и грешки.

Средната оценката на съгласието при утвърдителния модус по твърдение №12 (0.01) е по-ниска от съответната оценка при пожелателния модус (0.22). Учениците декларират, че в часовете по български език недостатъчно използват езиков изкуствен интелект при създаване на собствен текст, но имат нагласа да го използват. От тази гледна точка в часовете по български език може да се обърне специално внимание на изграждане на умения за работа с езиков изкуствен интелект – инженеринг на въпросите, проверка на източниците и др.

Данните са подложени и на корелационен анализ. Налице е силна положителна (корелационна) връзка между въпросите от тип „утвърдителен модус“ и от тип „пожелателен модус“, като при твърдение 12 и твърдение 13 се наблюдава най-висока степен на корелационния коефициент, съответно за въпрос 12 ($r=0.538$) и за въпрос 13 ($r=0.532$). Твърдение 12 е „Използвам електронни редактори за редактиране и подобряване на собствен текст“ (за типа „утвърдителен модус“), както и „Бих искал/а да се използва изкуствен интелект за създаване на собствен текст“ (за типа „условен модус“). Твърдение 13 е „Използвам изкуствен интелект, ако искам да редактирам или да подобря текста си“ (за типа „утвърдителен модус“), както и „Бих искал/а да се използва изкуствен интелект за редактиране и подобряване на собствен текст“ (за типа „условен модус“). Нагласата на учениците е да използват изкуствен интелект при създаване на собствени текстове. Използването на електронни редактори се оказва застъпено в практиките на учениците, макар отговорите в петстепенната скала да показват неувереност при избора на учениците. Несигурността може да се дължи както на търсенето на социално желателни отговори, които отхвърлят употребата на електронни редактори, така и на недостатъчните умения на учениците за тяхната употреба. Това налага в обучението по български език да се преосмислят значително подходите, като се планират и дейности, свързани с изучаването и прилагането на езиков изкуствен интелект. Неговите употреби не могат нито да бъдат спрени, нито да бъдат ограничени, но могат да се формират умения за резултатните му и критични употреби. Още повече, че в образователната система скоро ще встъпят ученици, за които не интернет търсачките, а изкуственият интелект ще бъде основният източник на информация. Ключови ще бъдат метакогнитивните умения, ориентирани към конструиране на контекст, дефиниране на цели и задачи, решаване на проблеми. Остава отворен въпросът как изкуственият интелект ще промени комуникативните аспекти на езика и начина, по който се взимат решения.

5. Изводи

1. Оценката на учениците показва недостатъчна степен на дейностите, предвидени за развиване на интеркултурна компетентност, която да снабди учениците с необходимите ресурси за общуване с представители на различни езикови общности.
2. Контекстът на живота предполага силно изразено у учениците желание за развиване на умения за екипна работа, което налага акцент към този тип дейности при методическото планиране.

3. Необходимо е преосмисляне на учебните програми с оглед създаване на предпоставки за развиване на уменията за работа с езиков изкуствен интелект на езиковите занятия.

Литература:

Бойкова, Ф. (2001). Компетентности и междупредметна интеграция при обучението по български език – възможности, перспективи и предизвикателства. *Български език и литература*, 2022, № 5S.

Миланова, Е. (2020). Развиване на функционалната компетентност на учениците чрез обучението по български език. *Професионално образование*, 2020, № 6.

Миланова, Е. (2019). *Развиване на функционалната грамотност на учениците чрез обучението по български език*. София: Сиела Норма АД.

Петров, А. (2012). *Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език*. София: Булвест 2000.

Препоръка на съвета от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот. [Онлайн]. Достъпно от: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)). [Посетено на 5th November 2025].

Танева, К. (2014). Културологичният подход в обучението по литература в V клас (Методически вариант за празника Курбан байрям). *Литературознание, Методика, Научни трудове*, том.52, кн.1, сб. Б – Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“